

FILOZOFICKÉ OTÁZKY KONŠTITUOVANIA EKOLÓGIE AKO VEDNEJ OBLASTI

JANA VRABCOVÁ, Ústav marxizmu-leninizmu UK, Bratislava

VRABCOVÁ, J.: Philosophical Questions of Constituting Ecology as a Scientific Field.
Filozofia 43, 1988, No. 5, p. 540.

The author's aim is to take a philosophical stand to the topical problem of constituting ecology by analyzing theorization and ecologization of science where a particularly discussed question of forming ecology from bioecology to various ecological approaches of the present comes up.

The problem of qualitative changes in the immanent development of ecology where the creation of new concepts, alternatively the transformation of special concepts into general scientific ones cannot be denied is very interesting. Such changes prove the constituting of a new general scientific field in which it is the task of philosophy to help determine which concept is no more a general scientific one but a philosophical one. Ecological disciplines should form a new scientific field complexly which requires to build a system of categories of the general scientific type, of medium level, consequently a considerable change of the original categorical apparatus.

Filozoficko-metodologické otázky vývinu predmetu ekológie možno v súčasnosti pokladať za rovnako aktuálne ako prakticko-predmetné riešenie konkrétnej ekologickej vyhrotenej situácie. Dôkazom toho je fakt, že formovanie ekologickeho vedomia skrýva v sebe i výrazné momenty filozofickej reflexie, ktoré je potrebné objaviť a zvýrazniť ako všeobecnú teoreticko-metodologickú bázu ekologickej problematiky. Vytvorenie takéhoto základu ostáva i naďalej diskutovanou a otvorenou otázkou najmä z dôvodu nejednotných filozofických prístupov k ekologickej problematike. Mnohodimenzionálna náplň ekológie ako i globálny charakter ekologickej problematiky sú tak široké, že si vyžadujú interdisciplinárne prístupy, ak sa má dospieť ku konkrétnym riešeniam. Tieto okolnosti vysvetľujú mnohoaspektovosť súčasných filozofických prác, diferencovanosť filozofických prístupov k predmetnej problematike, ale i absenciu špecificky filozofických prác, ktoré by mali integrujúci charakter, a teda silnú prepojenosť na prírodné vedy vôbec.

Pritom nemožno pochybovať o tom, že nevyhnutnosť komplexného a interdisciplinárneho prístupu si vyžaduje zintenzívnenie spolupráce rôznych vedných oblastí, kde sa ukazuje i nevyhnutnosť filozofickej generalizácie. V súčasnosti možnosti filozofického rozpracovania ekologickej problematiky sú tak široké ako samotná ekologickej problematika, ale nevyužívajú sa v plnom rozsahu. Závažnosť filozofickej reflexie vidíme najmä v pojmovo-kategoriálnej analýze ekologickej problematiky, ako i vo vymedzení metodologicko-svetonázorových aspektov predmetnej proble-

matiky. Tento prístup zvýrazňuje momenty, ktoré najviac absentujú v našej odbornej filozofickej literatúre.

Analýza uvedených problémov sa dotýka taktiež objektívne prebiehajúceho procesu „ekologizácie myslenia“, t. j. posunu ekologického vedenia za hranice bioekológie a nadobúdajúceho nové dimenzie v rámci tzv. „ekologizácie vedy“, t. j. prenikania „ekologického“ do rôznych vedných odborov. Pritom ekologické pôsobenie nie je ohraničené iba na oblasť vedy, ale má i iné formy vyjadrené v pojmoch „ekologická kultúra“, „ekologická revolúcia“, „ekologický svetonázor“ a pod. V tomto procese dochádza k diferencovanému chápaniu základných ekologických pojmov, často nezlučiteľnému s ich pôvodným obsahom. Pre filozofiu preto vyvstáva otázka, nakoľko z filozoficko-metodologického aspektu je nutné používanie ekologických pojmov vo vede vôbec. Pri riešení tejto otázky musí brať do úvahy objektívny proces prechodu od úzkošpecializovaného chápania týchto pojmov a ich aplikácie v odbore k utváraní všeobecnovedných pojmov, ich úzkej spätosti s filozofickými, teda k širšiemu používaniu týchto pojmov najmä v spoločenských a technických vedách.

Analýzu pojmového aparátu ekologických disciplín pokladáme v súčasnosti za jednu z dôležitých úloh filozofie a možno ju chápať i ako súčasť dialektizácie súčasnej prírodovedy. Skúmanie vzťahu medzi filozofickými a ekologickými kategóriami je dôležitou súčasťou tohto procesu a môže prispieť k jeho prehĺbeniu. Ak máme vychádzať z požiadaviek modernej vedy, musíme zdôrazniť, že vzťah filozofických a špeciálnovedných kategórií je v súčasnosti sprostredkovaný všeobecnovednými kategóriami, teda kategóriami špeciálnovedných vied všeobecného charakteru. Analýza kategórií „organizmus“, „životné prostredie“, „biosféra“, „ekosystém“ atď. len potvrdzuje, že takéto chápanie vzťahu filozofických a všeobecnovedných kategórií je nutné aplikovať i v ekologickej problematike. Pritom ťažisko filozofických problémov spočíva v danom kontexte v analýze ekologických pojmov nadobúdajúcich všeobecnovedný charakter. Pokiaľ filozofia dokáže splniť túto úlohu vo vzťahu k ekológii, dosiahne sa tým i uznanie ekológie ako novej vednej oblasti.

Všeobecnovedné pojmy musia totiž predstavovať novú kvalitu vo vývine ekologických pojmov. Tak ako v súčasnosti, napríklad, komplexný výskum človeka zahŕňa v sebe rôzne vedy o človeku, ktoré presahujú rámec špecializovaných antropologických výskumov, tak i vývin ekológie smeruje svojím imanentným pohybom k formovaniu novej vednej oblasti. Práve otázka, či ide o vedu nového typu, resp. novú vednú oblasť alebo o „rozptýlenie“ ekologických disciplín v rámci ekologických výskumov do rôznych iných vied, nám vystupuje ako dominantná a výsostne aktuálna.

V ekológii zaznamenávame teda zmeny nielen v kvantite, ale najmä kvalitatívne, zároveň nemožno poprieť tvorbu nových pojmov, prípadne transformáciu špeciálnych pojmov na všeobecnovedné. Uvedená trans-

formácia môže byť podľa nás dôkazom formovania novej všeobecnovednej oblasti, kde pojmy „biosféra“, „ekosystém“, „organizmus“, „prostredie“ predstavujú novú kvalitu. Napríklad, za všeobecne pokladanú základnú ekologickú kategóriu „organizmus“ môžeme v súčasnosti chápať ako všeobecnovednú kategóriu, ktorú nemožno v metodologickej rovine objasniť bez operovania ďalšími všeobecnovednými pojmami, ako sú „systém“, „štruktúra“ atď. a ich úzkej prepojenosti na filozofickú explikáciu kategórií „celku“ a „časti“.

Podobne ekosystém ako funkčný časo-priestorový útvar zahŕňa nielen živé organizmy a ich neživé prostredie, ale i všetky typy interakcií a vzťahov, ktoré sa v rámci tohto systému uskutočňujú. Vyžaduje si to teda chápať ekosystém ako celok a skúmať organizmy v rámci tohto celku. Opäť dochádza k operovaniu s pojmami špeciálnovednými a všeobecnovednými filozofickými. Rôznosť definícií ekosystému len dokazuje vývin tohto pojmu, ktorý v spätosti s explikáciou človeka predstavuje taktiež novú kvalitu. Problémy človeka vznikajúce narušením ekosystémov si vyžadujú opäť nové pojmy, kategórie. Úlohou filozofie je pomôcť určiť, ktorý pojem už nie je všeobecnovedný, ale filozofický. Ekologické disciplíny by mali teda komplexne tvoriť novú všeobecnovednú oblasť, ktorá si vyžaduje vybudovať systém kategórií všeobecnovedného, stredného typu, teda značnú zmenu pôvodného kategoriálneho aparátu.

Precizácia a špecifikácia kategoriálneho aparátu ekológie historicky úzko súvisí s filozoficko-metodologickými problémami vývinu ekologických disciplín. Všeobecne sa vývin predmetu ekológie klasifikuje ako viacštádiový, formujúci sa od užšieho chápania k širšiemu. Podľa N. P. Depenčuka [2, s. 255] sa proces rozširovania predmetu ekológie zakladal na integrácii poznatkov, ktorej uzlovými bodmi vývoja boli: a) integrácia v hraniciach vlastnej biológie; b) chápanie faktorov organickej a anorganickej prírody ako vzájomne sa ovplyvňujúcich t. j. ako integrácia celého komplexu vied o prírode; c) integrácia prírodných a sociálnych aspektov.

Z uvedenej charakteristiky vyplýva, že v rámci biológie a prírodných vied vôbec, sa úzke chápanie ekológie zamerané na explikáciu pôsobenia dvoch alebo viacerých zložitých živých systémov v spätosti s prostredím stalo východiskom pre postupnú integráciu poznatkov, presahujúcu hranice biologických disciplín. Vzhľadom na ľudský organizmus nadobúda základný ekologický vzťah rôzne kvalitatívne znaky, pričom si zachováva i všeobecné prejavy, typické pre živé organizmy vôbec. Pri objasňovaní takéhoto vzťahu ako i pri objasňovaní vzťahu „spoločnosť—prostredie“, je nevyhnutné širšie chápanie ekológie, založenej na uvedenej integrácii prírodných a sociálnych aspektov. Tento rozsiahly integračný proces adekvátne odrážajú i rôzne modifikácie ekológie (ekológia rastlín a živočíchov, ekológia človeka, sociálna ekológia, globálna ekológia, nukleárna ekológia atď.)

Napríklad, zakladateľ ekológie E. Haeckel, označuje pod ekológiou

„časť znalostí, ktoré vystihujú hospodárstvo prírody“ (1966). Ch. Elton interpretuje ekológiu ako „vedecké dejiny prírody, ktoré majú do činenia so sociológiou a ekonomikou živočíchov“ (137). Ešte širšiu definíciu podáva K. Friedrichs, keď pokladá ekológiu za „vedu o prírode“ (1937). Podobne H. D. Odum charakterizuje ekológiu ako „skúmanie štruktúry a funkcie prírody“ (1952).

V sedemdesiatych rokoch nášho storočia sa už uplatňuje najčastejšie používaná definícia ekológie ako vedy skúmajúcej „vzťah organizmu a životného prostredia“. S. Švarc ju definuje ako vedu o „zákonoch, ktorými sa riadi svet rastlín a živočíchov v prirodzenom životnom prostredí“ (1972). Prípadne W. Tischler chápe pod ekológiou „vedu o vzájomných vzťahoch medzi živými organizmami, a tiež medzi nimi a ich životným prostredím“ (1975).

Z definícií, ktoré sa často používajú v dnešnej dobe, uvádzame V. Dožkinovu (4, s. 19) definíciu: „... pod ekológiou rozumieme všeobecnú vedu o vzťahoch medzi organizmami a prostredím, kam zaraďujeme všetky „existenčné podmienky“ v širokom zmysle tohto slova. Existencia čiastočne organickej a čiastočne neorganickej povahy...“ (1982). Význam ekológie už pri jej formovaní spočíval v tom, že skúmala prostredie na základe vzťahov nielen medzi organizmami, ale i činiteľmi, ktoré spoluvytvárali ich prostredie. Základnou tendenciou bolo systematizovať tieto činitele, a tak pochopiť prebiehajúce ekologické javy v prírode. Dožkinova definícia je však vhodná pre chápanie bioekológie, čo nasvedčujú i jeho závery, ktoré majú špeciálnovedný charakter.

Na základe uvedených definícií môžeme konštatovať, že sú výrazom formovania rôznych ekologických disciplín, ktorých spojenie s filozofiou nie je rovnaké. Vzťah filozofie a ekológie treba skúmať na úrovni konfrontácie filozofickej metodológie a konkrétnovednej metodológie a rozdiel medzi nimi treba vidieť v stupni všeobecnosti, a nie v cieľoch zovšeobecňovania. Takto možno vytvoriť hierarchiu ekologických disciplín podľa stupňa všeobecnosti.

Každá veda má vlastnú metodológiu, vypracovanú nielen v dôsledku vnútornej logiky vývoja a potrieb danej vedy, ale i pod vplyvom všeobecnovedných teórií i filozofie. Aj ekologické poznanie je v štádiu formovania vlastného teoreticko-metodologického základu, ktoré je o to komplikovanejšie, že presahuje rámec bioekológie. Z tohto hľadiska je pre pochopenie prebiehajúceho integračno-diferenciačného procesu potrebné preskúmať vzťah filozofie a ekológie ako špeciálnovednej disciplíny, ale i všeobecnovednej oblasti.

Na prvej úrovni ide o uplatnenie tých istých princípov a metód materialistickej dialektiky ako u ostatných biologických disciplín (bioekológia). Na druhej úrovni sa v súvislosti s rozšírením predmetu ekológie formuje komplex ekologických disciplín, presahujúcich bioekológiu (globálna, sociálna ekológia). V týchto reláciách najvyšší stupeň všeobecnosti dosahuje filozofia, ktorá vstupuje do vzťahu s rôz-

nými ekologickými disciplínami, ale najmä s globálnou ekológiou, ktorá by mohla z metodologického hľadiska vo vzťahu k iným ekologickým disciplinám spĺňať funkciu metavedy.

Jej vznik súvisí s rozšírením oblasti ekologického pôsobenia, zameraného na analýzu vzťahu „spoločnosť—príroda“, presnejšie na vzájomné pôsobenie spoločnosti a okolitého prostredia. Táto problematika, ako je zrejmé už z vymedzenia predmetu globálnej ekológie, sa nezaobíde bez filozofickej reflexie. Podľa L. Hohoša (6, s. 195) sa ekológia stáva globálnou až vtedy, keď pristupuje k spoločenskému vývoju z určitého filozofického a sociologického teoretického pohľadu. Ako autor zdôrazňuje, najaktuálnejšou úlohou globálnej ekológie je skúmať možné globálne zlomy v biosfére pod vplyvom technogénnych faktorov, zaoberá sa teda ekologickými súvislosťami medzi biosférou a procesmi, ktoré sa uskutočňujú v útrobách Zeme a v kozmickom priestore. Nás zaujíma, že i keď rieši problémy vzťahu spoločnosti a biosféry ako planetárneho prírodného systému v prírodovednej rovine, neabstrahuje i od otázok vzťahu človeka a sociálneho prostredia. Je to najmä experimentálno-empirická aktivita v rámci tejto disciplíny, ktorá vyvoláva u mnohých prírodovedcov povrchný dojem, že ide o empirickú vedu. Jestvujú síce hlasy, že tieto otázky presahujú rámec ekológie, ale východisko sa hľadá v interdisciplinárnom spracovaní týchto problémov ako určujúcim.

Pokladáme za nemožné vyhnúť sa i v rámci ekologického vedenia teoretizácii prírodovedných poznatkov. V súvislosti s týmto problémom, teda s nevyhnutnosťou vytvorenia „metateórie“ ekologických disciplín sa formujú v sovietskej literatúre taktiež názory o potrebe rozpracovať všeobecnú teóriu vzájomného pôsobenia spoločnosti s prírodou ako „celostnej koncepcie“. Napríklad u A. G. Doskača a iných (3, s. 32) sa pod interdisciplinárnym prístupom chápe predovšetkým ekologicko-geografický prístup k týmto problémom. Uznanie globálnej ekológie ako metavedy syntetizujúcej problémy ostatných ekologických disciplín naráža potom na uvedené požiadavky a je z ich strany neakceptovateľné.

Vytvorenie globálnej koncepcie ekologického vedenia v rámci globálnej ekológie by malo byť podľa nás založené na filozofickom rozpracovaní ako základnom, určujúcom, ktoré stavia na filozofickej koncepcii človeka ako i spoločnosti v rámci historického materializmu. Filozofické aspekty vzťahu človeka a prírody by mali viesť k obohateniu tejto problematiky, najmä o aspekty, ktorými sa ekológia nezaobrá (napríklad duchovným vzťahom človeka k prírode).

Nejednotnosť a neobjasnenosť chápania ekológie sa odráža taktiež v nevykrištalizovanosti obsahu sociálnej ekológie, prípadne vied o životnom prostredí, t. j. rôznych základných a aplikovaných vedných disciplín, ktoré podávajú rôzne aspekty predmetnej problematiky. Medzi tieto disciplíny patrí i sozológia, ktorej základnými okruhmi sú problematika ohraničenia prírodných zdrojov a tvorba a ochrana prírodného prostredia. Známa je Goetelova (1965) charakteristika sozológie ako

vedy o ochrane prírody, ktorá sa zameriava na výskum prírodných procesov tam, kde vstupuje do dynamiky systémov prostredníctvom priamych zásahov človek.

Vlastná metodológia sozológie alebo sosiekológie (Šapošnikov, 1969) je teda zameraná na metodologickú analýzu ochrany prírodného prostredia a podmienok nevyhnutných pre existenciu človeka. Pri tejto analýze je determinovaná predovšetkým vzťahmi k iným disciplinám, čím nadobúda multidisciplinárny charakter. Vzhľadom na možnosti uplatnenia dialektických princípov v tejto vednej disciplíne prisudzuje sozológii L. K. Šapošnikov (9, s. 8—28) ekologicko-filozofický charakter. Podľa neho rieši síce špeciálne ekologické problémy ochrany prírody, ale zároveň sa zameriava na zásadné prejavy vzájomných vzťahov človeka a prírody a na princípy zaobchádzania prírody človekom.

U nás sa najčastejšie akceptuje táto disciplína pod názvom ekosoziológia. Potrebu vymedzenia filozofických základov tejto disciplíny si uvedomujú i prírodovedci. Vystihnutie filozofických aspektov sozologickej problematiky naráža podľa nás na problém uplatnenia filozofickej reflexie v konkrétnych sozologických výskumoch, kde sa črtá nevyhnutnosť použitia filozofickej generalizácie. Tým, že im nie je jasný vzťah filozofie a ekológie v rôznych rovinách, jestvujú tendencie „vsúvať“ filozofické aspekty rovnakou mierou napríklad do sozológie ako do globálnej ekológie. Z metodologického hľadiska je to nesprávne, práce obsahujú väčšinou filozoficky ladený úvod, ktorý koncepčne nesúvisí s predmetnou problematikou.

Je preto potrebné vyjasniť si tzv. „demarkačnú čiaru“ vo vzájomnom prelínaní filozofie a ekológie. Limitnou sa potom stáva posunutie problematiky do rámca vzájomného pôsobenia človeka, spoločnosti a prírody. Najväčšie spojenie s filozofiou sa potom prejavuje na pôde globálnej a sociálnej ekológie.

Kompetencia filozofie vyjadriť sa ku konštituovaniu sociálnej ekológie je v danom kontexte viac než evidentná. Sociálna ekológia vznikla v dvadsiatych rokoch nášho storočia s konkrétnym vymedzeným predmetom skúmania ako „výskumu vnútorných mechanizmov rozvoja veľkomesta“ (6, s. 195). Charakteristickým symptómom je, že sociálna ekológia sa v súčasnosti čoraz viac dotýka otázok spoločenského vývoja a tieto otázky rieši nielen z filozofického, ale i teoreticko-sociologického pohľadu, kde centrálnou ostáva ekológia človeka.

Z prírodovedného hľadiska je ekológia človeka zameraná na vymedzenie ekologických vzťahov človeka ako samostatného objektu výskumu v rámci jeho vzťahov so sociálnym prostredím. Ako zdôrazňuje L. Hohoš (6, s. 196), pri analýze týchto vzťahov sa nutne vynára množstvo otázok narušenia prostredia vplyvom VTR, dochádza k aplikácii ekológie človeka na oblasť spoločenských vied, silnie najmä vplyv sociológie na ekológiu a naopak. Známy sovietsky ekolog Švarc komentuje túto tendenciu názorom, ktorý nie je ojedinelý: ekológia človeka prerastá v

súčasnosti do sociálnej ekológie. Sociálnu ekológiu možno potom charakterizovať ako sociologizovanú ekológiu človeka.

Uvedená integrita rieši komplexnejšie súčasné ekologické problémy než úzko špecializovaná ekológia človeka. Otázky prýrodno-historického vývoja vzťahov človeka, spoločnosti a okolitého prostredia, ich výskum má silne sociálny podtext, a tým i filozoficko-sociologické zameranie (ekologizácia spoločenských a technických vied a sociologizácia ekologických disciplín).

V širokej škále ekologických problémov stúpa v súčasnosti záujem predovšetkým o globálnu ekologickú krízu, ktorej hrozba je reálna a naliehavá. Výskumy ekologickej krízy v rámci sociálnej ekológie sú zvlášť cenné sociologickým spracovaním, ale i tým, že stavajú na filozofickej koncepcii biosféry a tvoria súčasť prognóz, t. j. konkrétnych možností riešenia tohto fenoménu. Filozofické snaženie je v danom prípade zamerané na štúdium systému globálnych problémov. Zvlášť osobitnú úlohu v poznávaní globálnych problémov zohráva oblasť computerového systémového modelovania procesov globálneho vývoja. Výskum globálnych modelov, pokiaľ sa opiera o dialektickú spätosť princípu systémovosti a vývoja, je jedným z efektívnych smerov, ktorý zjednocuje interdisciplinárne výskumy rôznych krajín, ale i celého sveta (napríklad činnosť Rímskeho klubu). Formuje sa koncepcia výskumov ekologicko-sociálnych procesov celoplanetárneho charakteru. Ide najmä o matematicko-kybernetické modelovanie, ktoré má experimentálny charakter a možno k nemu pristupovať ako k reálnym prognózam. Ukazuje sa, že ďalší vývoj tejto metódy umožňuje predvídať perspektívy optimalizácie vzťahov človeka, spoločnosti a biosféry.

Môžeme konštatovať, že potreba filozofickej reflexie sa črtá v každom z uvedených prístupov. Zvlášť naliehavú potrebu sociologických analýz si uvedomujú aj ekológovia u nás. Nie každému je jasné, že sociálnu ekológiu netreba rozvíjať v smere redukcionistických eko-sociologizujúcich tendencií, ale ako metodologického základu sociologických výskumov. Úzko špecializované analýzy pôsobiace alarmujúco môžu byť práve na pôde sociálnej ekológie ideologicky zneužitú (napríklad môže tu byť vyjadrený pragmatický postoj ekológov-sociológov, zainteresovaných v niektorej čiastkovej racionalizácii vzájomného pôsobenia človeka a devastovaného prostredia). Ide o formovanie tzv. „ekologického svetonázoru“, t. j. o snahu manipulovať masové vedomie najčastejšie prostredníctvom futurologických prognóz. Akceptovanie tohto svetonázoru v masovom vedomí, pri svojskej interpretácii tohto svetonázoru, má teda konkrétny cieľ, o ktorom sa síce vždy otvorene nehovorí, ale pri analýzach týchto koncepcií ho možno odhaliť. Často sa prejavujú tendencie zbaviť krízové javy ich spoločenskej determinovanosti a prehlásiť ich za celosvetové.

Z filozofického hľadiska je však dôležité zdôrazniť už uvedený „posun“ od bioekológie ku globálnej a sociálnej ekológii. Pritom funda-

mentálnou otázkou ostáva otázka vzťahu „organizmus—prostredie“ pri zachovaní princípu jednoty sveta (svet je jednotný a kvalitatívne odlišný, čo dokazujú i rozličné úrovne organizácie živého). Opäť zdôrazňujeme, že ekológia operuje pojmami, ktoré sú i filozofické. Už v antike Aristoteles nevylučoval z okruhu filozofického bádania „organizmus“. Tak ako z hľadiska filozoficko-dejinného vývinu nemožno vylúčiť z filozofického výskumu otázku „človek—spoločnosť—príroda“, nemožno dnes z neho vylúčiť ani otázku vzťahu „organizmus—prostredie“.

Aj v súčasnosti pre chápanie tohto vzťahu, napríklad, v ekológii človeka, ktorá skúma vplyv prostredia na jeho vznik a vývoj, je kľúčovou skutočnosť, že človek je limitovaný ekologickými podmienkami, ktoré sa jeho vlastným zásahom narušujú, čo je evidentne už filozofická otázka. Ekológia človeka taktiež potvrdila, že téza o prekonaní biologického v chápaní človeka len ako sociálnej bytosti, prípadne len ako prírodnej bytosti, je nesprávna a potvrdila hlbokú spätosť biologického a sociálneho. Preto, keď hovoríme o biosociopsychickej jednote človeka (pri dominantnosti sociálneho), túto jednotu potvrdzuje i jednota organizmu a prostredia.

Ekológia ukazuje v novom svetle tento základný ekologický vzťah nielen tým, že ho rozširuje na vzťah „človek—prostredie“, „spoločnosť—prostredie“, ale najmä svojím výskumom človeka ako organizmu. Keďže už v základnom ekologickom vzťahu nám vystupuje človek ako ľudský organizmus, ktorý je súčasťou ekosystému, je potrebné v súčasnosti i vo filozofickej rovine akceptovať začlenenie človeka do ekosystému. Vyžaduje si to však vniesť túto problematiku do oblasti filozofického bádania, najmä akceptovanie tohto pojmu aj z filozofického hľadiska, podobne ako ekológia akceptuje filozofickú kategóriu „príroda“.

Vzťah filozofie a ekológie je teda nevyhnutné skúmať v ich vzájomnom prelínaní a v rôznych polohách. Zvlášť diskutovanou otázkou sa stáva v súčasnosti i otázka uplatnenia tzv. „ekologického prístupu“. I. P. Gerasimov (5, s. 169) ho vymedzuje ako „tendenciu rozširovať sa do druhých oblastí vedeckého poznania“. Práve nejednoznačnosť interpretácie pojmu „ekológia“, najmä „ekológia človeka“ a „ekológia spoločnosti“ spôsobuje, že jestvuje „nebiologická“ definícia ekológie, ktorá sa nezhoduje s tradičným chápaním ekológie ako bioekológie. Pri svojich úvahách vychádza autor zo skutočnosti, že do ekológie človeka vstupuje antropológia, botanika, demografia, geografia, geológia, história, sociológia a zoológia ako základ ekológie ľudských spoločností. Použitie pojmu ekológia vo vede naráža potom na veľmi široko používaný pojem „ekológia“ na označenie vzťahu ľubovoľného skúmaného objektu k prírodnému prostrediu, ktoré ho obklopuje. Gerasimov preto odmieta chápanie ekológie ako samostatnej vedy, ktorá sa rozvíja na rozhraní medzi prírodnými a spoločenskými vedami a interpretuje ju ako „špecifický všeobecnovedný prístup“ ku skúmaniu rozličných objektov prírody a spoločnosti ako napríklad systémový a kybernetický prístup. Cieľom

ekologického prístupu je odhaliť a preskúmať súvislosti, ktoré existujú medzi objektom skúmaným rôznymi vedami a obklopujúcim ho prostredím. Pri svojskom uplatnení sa však musí opierať o poznatky rôznych vied (biológie, sociológie, atď.).

Gerasimovov názor, podľa ktorého ekológia nie je vednou disciplínou, ale osobitným prístupom, ktorý skúma zákonitosti všetkých problémov týkajúcich sa života a prostredia, vrátane tých, ktoré sa vzťahujú na ľudskú spoločnosť a ľudskú činnosť, môžeme hodnotiť ako snahu geografa metodologicky vystihnúť syntetizáciu ekologického a ostatného vedného poznania. Keďže ich integrita sa v súčasnosti neustále rozširuje, je tento aspekt skutočne jedným z prejavov prebiehajúcej „ekologizácie vedy“.

Tak ako kladieme z metodologického hľadiska systémové výskumy medzi sféru špeciálnych vied a filozofie, nemožno poprieť, že i ekologické výskumy na báze ekologického prístupu, teda za integrálnej účasti iných vied, zohrávajú vo vývine vedy rovnako dôležitú úlohu. S čím nemožno súhlosiť, je chápanie vývinu ekológie v širšom zmysle len ako transformácie na ekologický prístup, teda na metódu, postup. Ako si ukážeme neskôr, ekologický prístup bol a je vlastný i bioekológii. Tým, že širšie chápaný ekologický prístup ako „špecifický všeobecnovedný prístup“ naberá v súčasnej vede skutočne stále viac na význame, pokladáme za potrebné akceptovať ho v rovine, ktorú sme naznačili ako východiskovú. Tento prístup nie je potvrdením „rozptýlenia“ ekológie v ostatných vedách. Jeho metodologický základ je len zvýraznením potreby sformovania ekológie ako všeobecnovednej oblasti, ktorá si vyžaduje i uplatnenie takýchto všeobecnovedných metód.

Podobne M. I. Budyko (1, s. 16) charakterizuje, na rozdiel od Gerasimova, uvedené súčasné tendencie ako súčasť „teoretizácie vedy“, resp. formovanie „ekologického prístupu“ ako jedného z prejavov teoretizácie globálnej ekológie, ktorá má typické črty súčasného trendu vedy, konkrétne integritu vedy na báze sociologizácie. I tento aspekt je reálne jedným z prejavov súčasnej „teoretizácie“ a „ekologizácie“ vedy.

Ekologický prístup sa teda formuje ako základ ekologizácie súčasnej vedy. Podľa N. V. Illarionovej (7, s. 59) je to práve ekologizácia vedy a sociologizácia ekológie smerujúca k formovaniu globálnej ekológie, ktorú pokladá za sľubnú platformu riešenia ekologických problémov.

Iní autori, z ktorých uvádzame J. P. Trusova (10, s. 80) označujú za usmerňujúcu v tomto smere sociálnu ekológiu. Zdôvodňujú to faktom, že v rámci systémových výskumov sú ekologické výskumy späté s konkrétnymi a praktickými problémami. Ekologický prístup vystupuje takto ako dôležitý variant systémového prístupu: 1. je jeho synonymum, pretože obsahuje v sebe častý prípad použitia systémovej orientácie; 2. ekologický prístup (orientácia) je všeobecnovedný prístup, nie je vhodný pre akúkoľvek vedu alebo výlučne biologické vedy. Táto orientácia je vhodná pri výskume ľubovoľných systémov (teda i geosystémov).

Podobné názory sa väčšinou formujú na pôde geografie, kde sa diskutuje o uplatnení takejto metódy a kde sa za centrálnu vedu o životnom prostredí označuje geografia. Mnohí autori sa opierajú o túto Gerasimovovu [5, s. 174] myšlienku. Opäť narážame na problém syntetizácie poznatkov vied o životnom prostredí, kde podľa nás z filozoficko-metodologického hľadiska nemožno pokladať geografickú syntézu za určujúcu, resp. vylučujúcu filozofickú generalizáciu. V danom kontexte je akcentovateľnejším východiskom nami už uvedeného „globálneho prístupu“ k ekologickým problémom v rámci ekológie ako všeobecnovednej disciplíny. Nahradenie ekológie inou vednou disciplínou nie je reálnym riešením.

Ďalej je potrebné si uvedomiť, že pri vymedzení kategoriálneho statu „ekológie“ prostredníctvom vymedzenia „ekologického prístupu“ ostáva základným komponentom kategória „organizmus“ a „životné prostredie“. Obsah ekologického prístupu sa totiž menil v súčinnosti s evolučným chápaním „prostredia“. Prechod od klasického ekologického prístupu k dnes diskutovanému všeobecnovednému prístupu nemožno pochopiť bez spätosti ekológie a teórie evolúcie. V podstate ide o prechod z výskumu rastlinnej a živočíšnej ríše k antropologickej problematike. Preto sa prikláňame k Depenčukovmu [8, s. 126] zdôvodneniu, že pri výskume rastlínstva a živočíšstva je vhodnejšie používať termín „ekologicko-evolučný“ prístup, pretože odráža špecifikum daného spôsobu analýzy organického sveta, pričom z hľadiska evolúcie a vo vzťahu k ekologickej problematike, späté s človekom, je vhodnejšie používať termín „ekologicko-historický“ prístup, čo naznačuje, že sféra pôsobenia daného prístupu je rozšírená najmä na ľudskú spoločnosť, jej dejiny.

Problém jednoty evolučného a ekologického prístupu sa stáva v súčasnosti taktiež jedným z diskutovaných problémov. Má svoju históriu, ktorú by bolo možné demonštrovať prostredníctvom rôznych evolučných teórií. Podľa K. M. Chajlova [8, s. 141] tým, že evolučná teória má vnútornú integratívnu funkciu v biologickom vedení, vyžaduje si i moderná veda včlenenie okolitého prostredia do štruktúry evolučného procesu, kde reálne evolucionizuje systém „organizmus—prostredie“, a nie samotný organizmus alebo samotné prostredie. Tým, že komponenty daného systému vplývajú jeden na druhý nie ako nezávislé existencie, ale ako podsystémy jediného evolucionizujúceho systému, jednota organizmu a prostredia sa realizuje len na úrovni biogeocenózy.

Všeobecná koncepcia evolucionizujúceho ekosystému (biogeocenóza) nám umožňuje preskúmať mnohé ešte neobjasnené aspekty biologickej evolúcie. Takýmto spôsobom sa formujúci štýl myslenia je spôsobilý stať sa konceptuálnou bázou chápania biogeocenózy ako základného objektu evolučného procesu. Výskum biogeocenózy ako celostného evolucionizujúceho systému prináša poznatok, že biogeocenóza predstavuje v najväčšej miere celostnosť systému živého v jeho spätosti s prostredím. Pritom sa objavuje otázka, na akej úrovni sa prejavujú najvšeobec-

nejšie zákonitosti evolučného procesu a z metodologického hľadiska, v kontexte akej úrovne je možná adekvátna syntéza mnohoúrovňových foriem v evolučnom procese v spätosti s ekologickými zákonitosťami.

Uvedený ekologicko-evolučný prístup je organicky spätý s vyššími úrovňami organizácie živého a v tomto zmysle možno teda biogeocenózu pokladať za integrujúce chápanie ekologických i evolučných procesov. I tento prístup (nielen ekologický v zmysle všeobecnovedného prístupu) má dôležitý teoreticko-metodologický význam: umožňuje poznanie štruktúry ekosystémov rôznych úrovní, ale i špecifikum ich vývoja.

Narušenie ekosystémov je v súčasnosti jedným z naliehavých problémov, ktorého riešenie možno vidieť i v ich ochrane. Znamená to chrániť nielen jednotlivé druhy živočíchov, rastlín a človeka, ale i komplex podmienok prostredia, sformovaných evolúciou. Jednota oboch prístupov umožňuje hlbšie poznanie týchto podmienok, vo filozofickej rovine i cieľavedomé zameranie ľudských aktivít pre ochranu ekosystémov.

„Vstup“ filozofie do mnohých problémov, ktoré sme uviedli, je skutočne mnohoaspektový. Dokazuje nám východiskovú myšlienku o možnosti a dôležitosti uplatnenia filozofickej reflexie pri rôznych súčasných problémoch ekológie.

LITERATÚRA

1. BUDYKO, M. J.: Globálna ekologija. Moskva 1977.
2. DEPENČUK, N. P. a kol.: Materialističeskaja dialektika i struktura jestestvennogo znanija. Kijev 1980.
3. DOSKAČ, A. G. — TAUSOV, Ju. T. — FADEJEV, E. T.: Filosofskie voprosy sovremennoj geografii. In: Filosofskie voprosy geografii. Moskva 1977.
4. ĐOŽKIN, V.: Rozhovory o ekologii. Bratislava 1982.
5. GERASIMOV, I. P.: Metodologické problémy ekologizácie súčasnej vedy. In: Filozofia, prírodoveda, súčasnosť. Bratislava 1986.
6. HOHOŠ, L.: Vedecko-technická revolúcia a budúcnosť ľudstva. Bratislava 1984.
7. ILLARIONOVA, N. V.: O metodologičeskich podchodach k globalnoj ekologii. In: Nekotoryje filosofskie problemy sovremennogo jestestvoznanija. Kišinev 1984.
8. Metodologičeskije aspekty pograničnych problem jestestvoznanija. Moskva 1984.
9. ŠAPOŠNIKOV, L. K. — GLADKOV, A. N.: Napravlenija i perspektivy naučnych rabot po ochrane prirody. In: Naučnyje osnovy ochrany prirody. Moskva 1975.
10. TRUSOV, Ju. P.: O predmete i osnovnych idejach ekologii. In: Filosofskie problemy globalnoj ekologii. Moskva 1983.

Яна Врabcовa

Автор стремится занять философскую позицию по актуальной проблеме конституирования экологии посредством анализа теоретизации и экологизации науки, где особенно горячо ведутся споры около вопроса формирования экологии от биозкологии к в настоящее время по-разному понимаемому экологическому подходу.

Представляет интерес вопрос о качественных изменениях в имманентном развитии экологии, где нельзя отрицать формулировку новых понятий, или же трансформацию специальных понятий в общенаучные. Данное изменение доказывает формирование новой общенаучной области, где задачей философии является помощь при определении того, какое понятие уже не является общенаучным, а философским. Экологические дисциплины должны были бы в комплексе составлять новую научную область, которая требует построения системы категорий общенаучного, среднего типа, следовательно, значительного изменения первоначального категориального аппарата.

Развитие экологии в широком смысле нельзя понимать лишь как трансформацию в экологический подход, то есть в метод, прием. Этот подход не является подтверждением „рассеивания“ экологии в остальных науках. Его методологическая основа является лишь усиленным выражением потребности формирования экологии как научной области с четко обозначенным понятийным аппаратом, которая требует и применения таких общенаучных методов.

PHILOSOPHISCHE FRAGEN DER KONSTITUIERUNG DER ÖKOLOGIE ALS WISSENSCHAFTSBEREICH

Jana Vrabcová

Das Ziel der Vf. ist philosophisch Standpunkt zu beziehen zum aktuellen Problem der Konstituierung der Ökologie. Interessant findet sie die Frage qualitativer Veränderungen in der immanenten Entwicklung der Ökologie, in deren Rahmen sich die Bildung neuer Begriffe, bzw. die Wandlung spezieller in allgemeinwissenschaftliche Begriffe nicht leugnen lässt. Der erwähnte Vorgang beweist die Herausbildung eines neuen allgemeinwissenschaftlichen Bereichs, wobei die Philosophie bestimmen hilft welcher Begriff nicht mehr allgemeinwissenschaftlich, sondern schon philosophisch ist. Die ökologischen Disziplinen sollten Komplex einen neuen Wissenschaftsbereich gründen, der den Aufbau eines Kategoriensystems von allgemeinwissenschaftlichem, mittlerem Typ erfordert, was eine markante Änderung des ursprünglichen kategorialen Apparates bedeutet.

Die Entwicklung der Ökologie im weiteren Sinne lässt sich nicht nur als Umwandlung in einen ökologischen Zugang, d. h. als Methode, Verfahren verstehen. Dieser Zugang stellt keinen Beweis der „Zerstreuung“ der Ökologie in andere Wissenschaften dar. Methodologisch gründet sie nur in der Artikulierung der Notwendigkeit der Konstituierung der Ökologie als Wissenschaftsbereich mit klar bestimmtem Begriffsapparat, der auch die Anwendung solcher allgemeinwissenschaftlicher Methoden erfordert.